

İnsanın Terakki ve Tedennisinin Sırları

Abdullah Adıgüzel

Doç. Dr., Düzce Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Özet

İnsan, tarih boyunca farklı şekillerde anlaşılmış ve tanımlanmıştır. Ne var ki insanın dünyadaki konumu, kendisine tevdi edilen görev ve sorumluluk ve onu tanımlama biçimi felsefe, bilim ve din bağlamında çeşitlilik göstermiştir. Bu çalışmada insan kavramı bütün hak dinleri kapsama özelliğine sahip olan İslam Dinine göre incelenmiş; insanın mahiyeti, yaratılış gayesi, terakki ve tedennisinin sırları Said Nursî'nin eserlerinden yola çıkılarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

İnsan, felsefe, bilim, yaratılış, ene, terakki, tedenni, esfel-i safilin, alay-ı illiyyin

Giriş

Kâinatın en değerli varlığı olarak bilinen insanın tanımlanması ve anlaşılmasına çalışılması insanlık tarihi sürecinde hep güncel bir konu olarak yerini korumayı başarmıştır. Eğitimciler, bilginler, filozoflar ve âlimler insanı, kendi dünya görüşleri, benimsedikleri ideolojiye ve yaşam biçimlerine göre tanımlamaya ve mahiyetini anlamaya çalışmışlar ve bu konuda sayısız eser vermişlerdir. Bu bağlamda, insanın dünyadaki konumu, kendisine tevdi edilen görev ve sorumluluk ve onu tanımlama biçimi felsefe, bilim ve din bağlamında çeşitlilik göstermiştir.

İnsana kainatın
bir fihristesi
nazarıyla bakan
Bediüzzaman Said
Nursî, “Bab-1
İnsaniyet” diye
başladığı insan
tanımlamasında,
maddi ve manevi
olarak insana
verilen bütün
özellikleri,
yetenekleri,
yüklendiği
bütün manaları
ve mertebeleri,
terakki ve
tedennisinin
sırrını ve
ayrıntılarını ele
alarak inceler.

Felsefe ve İnsan

Felsefe, insanı “düşünen bir varlık”, Antropoloji insanı, “akıllı insan” ve Ekonomi insanı “akıllı ekonomist” olarak tanımlamaktadır. Ünlü Fransız filozofu Hypolite Taine insanı, kozasını ören ipek böceklerine ve bal yapan arılara benzeterek “Felsefeler ve şiirler üreten bir hayvan” olarak tanımlamıştır. Felsefe ve felsefenin alt dallarında insana ilişkin yapılan tanımların benzer olduğu ve insanların hayvanlarla kıyaslanarak yapıldığı bilinmektedir. Böylece felsefe, insanı hayvanlarla kıyaslayarak tanımlamaya çalışmış ancak hayvanların kendisini tanımlamamıştır. Bu nedenle felsefenin insana ilişkin yapmış olduğu tanımlamaların hemen hepsi eksik kalmıştır. Bu bağlamda baktığımızda düşünen varlık, akıllı adam, akıllı ekonomist ve benzeri insana ilişkin yapılan tanımlamaların hep aynı düşünsel yapının ürünü olduğu ve aynı bakış açısına sahip olduğu görülmektedir. Felsefi açıdan yapılmış olan bu tanımlarda insana aynı nazarla bakıldığı ve benzer anlamların yüklendiği görülmektedir. Bu anlayış, kâinatta tanımlanabilen varlıklar içinde en akıllısının insan olduğunu kabul etmekte ve insanı diğer varlıklardan daha değerli kılmaktadır. Ancak insana biçilen bu değer, insanın dünyada yaptıkları ve ettikleriyle, yani dünyadaki ürünleri ile bütünleştirilerek anlamlı hale getirilmektedir. Felsefe kapsamında yapılan tanımlara bakıldığında insanın zihinsel süreçlerinin dikkate alındığı duyuşsal özelliklerinin ise göz ardı edildiği anlaşılmaktadır. Felsefenin insanın duyuşsal özelliklerini ve manevi yönünü yeterince dikkate almaması, insanı tanımlamada ikinci eksikliğini ortaya koymaktadır. Düşünen varlık, akıllı adam kavramları sıkça ifade edilirken, insanın hisleri, duyguları, sevgileri, nefretleri ve benzeri özellikleri görmezden gelinmiştir. Bu tanımlardan hareketle felsefenin insanı tanımlama yaklaşımına seküler ve materyalist bir anlayışın hâkim olduğunu söylemek yanlış olmazsa gerek.

İnsana kainatın bir fihristesi nazarıyla bakan Bediüzzaman Said Nursî, “Bab-1 İnsaniyet” diye başladığı insan tanımlamasında, maddi ve manevi olarak insana verilen bütün özellikleri, yetenekleri, yüklediği bütün manaları ve mertebeleri, terakki ve tedennisinin sırrını ve ayrıntılarını şöyle özetlemektedir: “Cenâb-ı Hak ve Mabud-u bilhak, insanı şu kâinat içinde rububiyet-i mutlakasına ve umum âlemlere, rububiyet-i âmmesine karşı en ehemmiyetli bir abd ve hitabat-ı sübhaniyesine en mütefekkir bir muhatap ve mazhariyet-i esmasına en cami bir ayine ve onu ism-i azamın tecellisine ve her isimde bulunan ism-i azamlık mertebesinin tecellisine mazhar bir ahsen-i takvimde yaratıp, öyle bir istidat vermiştir ki, yer, gök ve dağların izharı acz ettikleri emanet-i kübrayı üstlenip, rububiyet-i Sübhaniyeyi fiilen ve kalen kâinatta ilân ettirmek, meleklerine tercih edip, hilafet rütbesini vererek, onu ebede namzet kılmıştır.”¹ İnsanın dış görünüşü ile keşf edilemeyen maslahatlarının ancak görev, sorumluluk ve yaratılış gayesi yönüyle bakıldığında keşf edilip anlaşılabileceğini bu satırlarından anlamak mümkündür.

İnsanın dünyadaki görev ve sorumlulukları, yetenekleri ve yaşam gayesi açısından ise felsefe, akıl ve mantığı ön planda tutan seküler bir anlayış benimsemiştir. Yani yaratılış gayesi ve amacından çok insanın nasıl olduğu ve

neye benzediği üzerinde durmuştur. Oysa Bediüzzaman Said Nursî insanın yaratılış gayesi için, “İnsanın hilkatinden maksat, mahfi hazine-i İlâhiyeyi keşif ile göstermek ve Kadir-i Ezeliye bir bürhan, bir delil, bir ma’kes-i nuranî olmakla Cemal-i Ezelinin tecellisi için şeffaf bir mir’at, bir ayine olmaktadır”² diyerek her yönüyle donanımlı olarak yaratılan insanın, niçin böyle yaratıldığının hikmetini anlaşılır hale getirmektedir. İnsanın mahiyeti ve kâinatla olan ilişkisi ve konumu hakkında ise Nursî, “kâinat ağacının çekirdek-i aslisi, kâinat Kur’ân’ın âyet-i kübrası, ism-i azamı taşıyan Âyete’l-Kürsî’si, kâinat sarayının en mükerrem misafiri, mes’uliyetli nazırı, halife-i arzı, bir nev’i müfettişi, mutasarrıfı, çok geniş ubudiyetle mükellef bir abd-i küllî, kâinat Sultanının ism-i Azamına mazhar ve bütün esmasına en cami bir ayinesi, en anlayışlı bir muhatab-ı hassı, kâinatın zihayatları içinde en ziyade ihtiyaçlısı, hadsiz acziyle ve fakrıyla beraber, hadsiz maksatları ve arzuları ve nihayetsiz düşmanları ve onu inciten zararlı şeyleri bulunan bir biçare zihayatu, istidatça en zengini ve bekaya en ziyade müştak ve muhtaç ve ona ihsanlar eden Zatı perestîş derecesinde seven ve sevdiren ve sevilen çok harika bir mu’cize-i kudret-i Samedaniye ve bir acube-i hilkat”³ diyerek çok hikmetane ve âlimane bir açıklama yapmaktadır. Bununla birlikte felsefenin insanı tanımlama görev ve sorumluluklarını açıklama konularında akıl yürütme biçimi ve vahyi ile olan ilişkisi Bediüzzaman Said Nursî’nin de dikkatini çekmiştir. Böylece Nursî, felsefeyi müspet ve menfi olmak üzere ikiye ayırmıştır. Menfi kısmını şiddetli olarak eleştirmiş, müspet kısmına ise sıcak bakmıştır. Nursî, vahye tabi, onun terbiye ve rehberliği ile hareket eden, din ile barışık olan felsefeyi müspet felsefe olarak tanımlamıştır.

Nursî, felsefeyi müspet ve menfi olmak üzere ikiye ayırmıştır. Menfi kısmını şiddetli olarak eleştirmiş, müspet kısmına ise sıcak bakmıştır. Nursî, vahye tabi, onun terbiye ve rehberliği ile hareket eden, din ile barışık olan felsefeyi müspet felsefe olarak tanımlamıştır.

Menfi Felsefe	Kur’ân-ı Kerim
İnsanın kendine itimat ve benlik duygusuna kuvvet vermesini telkin eder.	İnsana, Allah’a itimat ve tevekkülü tavsiye eder ve benlik davasından da vazgeçmesini önerir.
İnsanı dünyanın adi ve süfli aruzlarına teşvik eder.	Kur’ân insanı müteal, yani aşkın âlemlere teşvik eder.
İnsanın nefis ve hevasını serbest bırakır.	Nefis ve hevaya gem vurup, ulvi olan kalp, ruh ve vicdan gibi hissiyatları tatmin eder.
Kâinattaki bütün olayları manasız ve tesadüfi olarak değerlendirir.	Her şeyin dizgin ve terbiyesinin Allah’ın kudret elinde olduğunu ve hikmet ile hareket ettiğini gösterir.
Eşyanın dış yüzündeki sönük nakışlarını nazara verir.	Her şeyin içyüzünü ve Allah’ın isim ve sıfatlarına bakan noktasını nazara verir.
Felsefe kafa feneri hükmünde olan akla dayandığı için, temeli güdüktür, eşyanın hakikati-ne nüfuz edemiyor.	Allah’ın sonsuz ilminden süzülüp geldiği için, her şeyin özünü ve hakikatini kuşatmıştır ve muğlak bir nokta bırakmamıştır.

2. Bediüzzaman Said Nursî, *Mesnevi-i Nuriye*, Yeni Asya Neşriyat, 2007, İstanbul, s.155.

3. Bediüzzaman Said Nursî, *Asa-yı Musa*, Yeni Asya Neşriyat, 2007, İstanbul, s.34.

Nursî'nin menfi olarak tanımladığı felsefe, aklı ve bilgi kaynaklarını vahyin yerine koyarak eşyayı anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu felsefeye göre insan, aklı ile her şeyi bilebilir ve her problemi çözebilir. Böylece insanın, vahyin ve peygamberin terbiyesine girmeye mecbur olmadığını savunur. Bu anlayış insanı yaratılış gayesinden uzaklaştırarak değersizleştirir.

Ona göre, felsefenin dine dâhil olup itaat etmesi, aklın vahyin emrine ve riyasetine girmesi anlamına gelmektedir. Nursî, menfi felsefenin ilkelerini Kur'an Esasları ile kıyaslayarak insan ve özelliklerini tablodaki gibi açıklamıştır.

Yine Nursî, menfi felsefeyi ve ona tabi olanları yani Allah'ın emir ve yasaklarına uymayıp esfel-i sâfilin yolcusu olan insanları tanımlarken şu ifadeleri kullanmaktadır. "Felsefenin hâlis bir tilmizi, bir fıravundur. Fakat menfaati için en hasis şeye ibâdet eden bir fıravun-u zelildir; her menfaatli şeyi kendine rab tanır. Hem, o dinsiz şâkird, mütemerrid ve muanniddir. Fakat bir lezzet için nihayet zilleti kabul eden miskin bir mütemerriddir; şeytan gibi şahısların bir menfaat-i hasise için ayağını öpmekle zillet gösterir deni bir muanniddir. Hem, o dinsiz şâkird, cebbâr bir mağrurdur. Fakat kalbinde nokta-i istinad bulunmadığı için, zâtında gayet acz ile âciz bir cebbâr-ı hodfuruştur. Hem o şâkird, menfaatperest hodendiştir ki, gâye-i himmeti nefis ve batnın ve fercin hevesâtını tatmin ve menfaat-i şahsiyesini bâzı menfaat-i kavmiye içinde arayan, dessor bir hodgâmdır."⁴ Menfi felsefeye tabii olan insanların sahip olduğu bu özelliklerinin yanısıra menfi felsefenin semarata ise hevesat-ı nefsanıyeyi tatmin ve hacat-ı beşeriye tezyiddir.⁵ Nursî, vahye ve Kur'an öğretilerine tabi Kur'an'ın halis bir tilmizi ve a'lâ-yı illiyyin yolcusu olan insanı tanımlarken de şu ifadeleri kullanmaktadır. "Ammâ hikmet-i Kur'an'ın hâlis tilmizi ise, bir abddir; fakat âzam mahlûkata da ibâdete tenezzül etmez; hem, Cennet gibi âzam menfaat olan bir şeyi, gâye-i ibâdet kabul etmez bir abd-i azizdir. Hem, tilmiz-i mütevâzidir, selîm, halîmdir; fakat Fâtırının gayrına, daire-i izni haricinde, ihtiyârıyla tezellüle tenezzül etmez. Hem, fakir ve zayıftır, fakr ve zafını bilir; fakat onun Mâlik-i Kerîmi, ona iddihar ettiği uhrevî servet ile müstağnidir ve Seyyidinin nihayetsiz kudretine istinad ettiği için, kavîdir. Hem, yalnız livechillâh, rızâ-i İlâhî için, fazilet için amel eder, çalışır."⁶ Felsefenin halis bir tilmizini, Kur'an'ın halis bir tilmizi ile kıyaslandığında azim fark görülmektedir. Felsefenin halis tilmizi esfel-i sâfiline doğru hızla düşerken, Kur'an'ın halis tilmizi a'lâ-yı illiyyin yönünde hızla yükselmektedir

Nursî'nin menfi olarak tanımladığı felsefe, aklı ve bilgi kaynaklarını vahyin yerine koyarak eşyayı anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu felsefeye göre insan, aklı ile her şeyi bilebilir ve her problemi çözebilir. Böylece insanın, vahyin ve peygamberin terbiyesine girmeye mecbur olmadığını savunur. Bu anlayış insanı yaratılış gayesinden uzaklaştırarak değersizleştirir. İnsanı kendi yaptıklarının ve ettiklerinin ilahî olarak gören felsefe, aklı insana mutlak bir rehber olarak tanımlar. Nursî, felsefenin bu özelliğini "Felsefe şakirtleri ve millet-i küfriye ve nefis-i emmarenin en müthiş dalaleti, Cenab-ı Hakkı tanımamaktır"⁷ diyerek eleştirmiş ve karşı çıkmıştır. Aklın nasıl kullanılması gerektiği konusunda Nursî, akıl ile vahyin mukayesesini yaparak, aklın tek başına hakikate ulaşmak için yeterli olmadığını, insanın vahye uyarak aklını kullanmasını yani aklın doğru yolda kullanılması gerektiği tavsiyesinde bulunur. Çünkü aklın yanlış kullanılması durumun-

4. Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler*, s.122.

5. Age., s.122.

6. Age., s.122.

7. Age., s.61.

da nasıl bir musibete dönüşeceğini Üstadın “Hem en kıymetli bir nimet olan akıl dahi geçmiş zamanın hüznlerini ve gelecek zamanın korkularını düşünmekle kalb-i insanı mütemadiyen incitip bir lezzete dokuz elemeleri karıştırdığında, en musibetli bir bela olur.”⁸ ifadelerinden anlamak mümkündür. Bu bağlamda felsefenin inkâra ve dalalete yol açan bir yaklaşım değil, özünde var olan; varlık, bilgi, gerçek, adalet, güzellik, doğruluk, hikmet, akıl ve dil gibi konularla ilgilenen bir düşünce sanatı olarak tanımlanması gerekmektedir. Çünkü felsefenin sözcük olarak “bilgelik sevgisi” ya da “hikmet arayışı” anlamlarına geldiği bilinmektedir.

Bilim ve İnsan

Felsefeyi bilimle kıyaslandığımızda bilim, dünyada yer alan her şeyi be-timlerden, felsefe onları sınıflandırma yolunu tercih eder. Çünkü bilim bilgi üretirken, felsefe bilginin ne olduğunu, neyi, nasıl bilebileceğimizi araştırır. Öyleyse, felsefe var olan şeylerle ilgili olarak akla dayalı bir açıklama yaparak, bilimin ayrı ayrı ele aldığı şeylerin tümünü birden açıklayacak en genel ilkelere ulaşmaya çalışır. Bu anlamda felsefe insan yaşamını, değerlerini ve amaçlarını sorgulayan genel ilkelerin bilgisi olarak bilinir. Felsefenin bulgularını düzenleyip anlamlı hale getiren bilim, evrenden ya da olaylardan çalışma konuları çıkararak, deneysel yöntemler kullanan ve gerçekliğe dayanarak yasalar üreten, düzenli, kontrollü bilgi ve uğraşı alanı olarak bilinmektedir. Böylece felsefenin insana ilişkin görüş ve tanımlamalarını kendine veri olarak kabul eden bilim, insana daha kapsamlı ve karmaşık bir varlık olarak bakmış ve anlamaya çalışmıştır. Bilim felsefeye göre, insanı daha geniş bir bakış açısıyla ve ayrıntılı olarak tanımlamaya çalışmıştır. İnsanı, doğadaki diğer canlı türlerinden farklı özelliklere sahip ve yine akıl, mantık ve yaşam programı yönünden doğadaki diğer canlı türlerinden daha üstün bir bilince ve zihinsel potansiyele sahip biyolojik bir canlı türü olarak kabul eden bilim, insanın doğru tanımlanabilmesi için önce doğru analiz edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu noktadan hareketle bilim, insanı bilişsel, duyuşsal ve psikomotor olmak üzere üç boyutta ele almış ve bu boyutları analiz ederek insanı tanımlamaya çalışmıştır. Böylece insan, sadece zihinsel potansiyel olarak değil, duygularının, tutumlarının, sevgi ve nefret gibi kalbi özellikler açısından da önemli olduğunu vurgulanmıştır. Bilim, insanın gelişim ve başarısının bu üç özelliğinin dengeli gelişimi ile mümkün olabileceğini belirtmiştir. Çünkü zihinsel süreçler yani akıl görerek, deney yaparak olayları anlamak ister. Bu da ancak pozitif bilimler olarak tanımlanan fen ilimleri ile mümkündür. Diğer taraftan kalp ve ruhu temsil eden duygularımız, hislerimiz ve tutumlarımız vardır ki bunlar da insanın manevi yönünü oluşturmaktadır. Nursî, bilimin bu tanımlama biçimini destekler nitelikte, insanın eğitim yoluyla gelişimine atfen aşağıdaki veciz ifadeyi kullanmıştır. “Vicdanın ziyası, ulûm-u diniyedir. Aklın nuru, fûnun-u medeniyedir. İkisinin imtizacıyla hakikat tecelli eder. O iki cenah ile talebenin himmeti pervaz eder. İftirak ettikleri vakit; birincisinde taassup, ikincisinde hile, şüphe tevelliit eder.”⁹ Bu bağlamda fen ilimleri; akıl, mantık ve zihinsel süreçler

“Vicdanın ziyası, ulûm-u diniyedir. Aklın nuru, fûnun-u medeniyedir. İkisinin imtizacıyla hakikat tecelli eder. O iki cenah ile talebenin himmeti pervaz eder. İftirak ettikleri vakit; birincisinde taassup, ikincisinde hile, şüphe tevelliit eder.

8. Age., *Sözler*, s.101.

9. Bediüzzaman Said Nursî, *Münazarat*, Yeni Asya Neşriyat, 2007, İstanbul, s.127.

*Yani insan
maddi yaratılış
itibarıyla bütün
yaratılanlardan
üstün kabiliyette
yaratıldığı gibi
manevi bakımdan
da meleklerden
daha yüksek
makamlara
çıkabilecek,
Allahu Teâlâ'nın
isimlerine daha
çok mazhar
olabilecek
yetenekte
yaratmıştır.*

Yoluyla insanı, insanın gelişimini tüm sebep ve sonuçlarıyla incelemeye almış ve insan hayatına kalite ve nitelik kazandırmaya çalışmıştır. Bu yönüyle akıl, insanın maddi terakkisine vasıta olmuştur.

Din ve İnsan

Din ilimleri insanın marifetine ve manevi hayatına kalite ve değer katmıştır. İnsanın manevi hayatının kalitesi aynı zamanda maddi hayatının kalitesini de şekillendirmektedir. Hak olan ve olmayan dinlerin var olduğunu ve bu dinlerin insanı anlama, değer biçme, görev ve sorumluluklarını tanımlama biçimlerinin birbirlerine göre farklılık gösterdiğini biliyoruz. Bu çalışmada insan kavramı bütün hak dinleri kapsama özelliğine sahip olan İslam Dinine göre incelenmiştir. Bu bağlamda her yönüyle üstün olarak yaratılan insan, kendisine verilen yetenekler sayesinde terakki ve tedenni yönlerinde büyük mesafeler kat edebilir yetenek ve donanımda yaratılmıştır. Nursi, insanın bu özelliğini şöyle özetlemektedir. “İnsan ahsen-i takvimde yaratıldığı ve ona gâyet câmi’ bir istidad verildiği için; esfel-i sâfilinden tâ a’lâ-yı illiyyîne, ferşten tâ arşa, zerreden tâ şemse kadar dizilmiş olan makamâta, merâtibe, derecâta, derekâta girebilir ve düşebilir bir meydan-ı imtihana atılmış, nihayetsiz sukut ve suûda giden iki yol onun önünde açılmış bir mu’cize-i kudret ve netice-i hilkat ve acube-i san’at olarak şu dünyaya gönderilmiştir.”¹⁰ İnsanın bütün yönleriyle anlaşılmasını sağlayan, donanım ve yetenek itibarıyla konumunu belirleyen bu tanıma göre insanın terakki ve tedennisinin sırrını üç grupta özetleyebiliriz.

1. Bir kere yaratılanların en şerefli olan insan aynı zamanda en güzel şekilde yaratılmıştır. Hem güzel hem de şerefli olarak yaratılmış olmak insan için büyük bir onur olmanın yanı sıra büyük bir sorumluluğu da beraberinde getirmiştir. Çünkü insan kendisine verilen bu büyük şeref ve güzelliği doğru yolda kullanmazsa, yaratılış gayesine uygun bir yaşam biçimi sergilemezse manevi noktada büyük felaketlere giriftar olabilir. Diğer bir ifade ile insan yüklendiği emanetin ağırlığını vicdanında hissetmezse, yaratılanların en sefili olmaya da adaydır. Yani insan maddi yaratılış itibarıyla bütün yaratılanlardan üstün kabiliyette yaratıldığı gibi manevi bakımdan da meleklerden daha yüksek makamlara çıkabilecek, Allahu Teâlâ'nın isimlerine daha çok mazhar olabilecek yetenekte yaratmıştır. İnsanın bu mükemmel donanımı, yaratıcısının sonsuz ve sınırsız olan kudretini, isimlerini, sıfatlarını ve şunatını değerlendirmesini ve idrak etmesini sağlamaktadır. Çünkü insana ahsen-i takvim suretinde verilen bu özellikler, yaratıcısının sonsuz kudretinin idrak edilmesi için bir vahid-i kıyasî görevini yerine getirmektedir. Allahu Teâlâ Tin Suresi dördüncü ayetinde “Gerçekten biz insanı, en güzel bir biçimde yarattık”¹¹ buyurması, insanın ne kadar değerli olduğunun en önemli göstergesidir. İnsan gerçekten, bir kudret mucizesi ve yaratılış neticesi olarak bu dünyaya gönderilmiştir.

2. İnsanın terakki ve tedennisine medar gayet toplu ve çeşitli istidatlar kendisine verilmiştir. İnsana öyle istidatlar verilmiştir ki Allah’a yakın

olma hususunda en yüksek noktaya çıkabileceği gibi, Allah'tan uzaklaşma noktasından da aşağıların aşağısına düşebilir. İnsanın kendisine verilen bu yetenekleri doğru yolda kullanması onun terakkisine yol açarken yanlış kullanması tedennisine neden olmaktadır. İnsan akıl ve irade sahibi bir varlık olmasından dolayı potansiyel değerler itibariyle meleklerden daha üstündür. İnsanın bilme, keşfetme, eşyayı isimlendirme vb. yetenekleri onu diğer varlıklara göre üstün kılmaktadır. Hz. Ali'nin, "Derdin sende, ama görmezlikten geliyorsun, farkında değil gibisin ama ilacın da sende, küçük bir varlık sanıyorsun kendini hâlbuki en büyük âlem sende dürülmüş." sözü insanın ne büyük bir potansiyelde yaratıldığını görmemizi sağlamıştır. Aynı şekilde insanın kendini bilme, tanıma ve yeteneklerinin farkına varılması durumunu Nursî "Ey kendini insan bilen insan! Kendini oku. Yoksa hayvan ve câmid hükmünde insan olmak ihtimali var"¹² uyarısı ile nazara vermektedir. Çünkü insanın kendini bilmesi, tanınması meziyetlerinin farkına varması, "kendini bilen Rabbini bilir" manasındaki ilmî marifet kaidesini dikkatlere vermektedir. Allah, Kur'an'ı Kerim'de "And olsun ki, Biz insanı en güzel bir şekilde yarattık. Sonra da onu en aşağı seviyeye indirdik ancak iman eden ve güzel işler yapanlar müstesna" buyurmaktadır. İman etmek, hayır hasenatta bulunmak, Yaratıcının hoşuna giden güzel işler yapmak elbette ki insana verilen özelliklerin doğru yolda kullanıldığı anlamına gelmekte ve insanın manevi terakkisine medar olmaktadır. Aksi durumda insanın Yaratıcısını tanımaması, kendisine verilen donanım ve yeteneklerin değersizleştirilmesi anlamına gelmekte ve tedennisine neden olmaktadır. Bu bağlamda insanların başıboş olmadığını anlatan Nursî'nin şu ifadeleri manidardır. "Hem anlarsın ki insan, ipi boğazına sarılı istediği yerde otlamak için başıboş bırakılmamıştır. Belki bütün amellerinin suretleri alınıp yazılır ve bütün fiillerinin neticeleri muhasebe için zapt edilir."¹³ İnsanın mükemmel cihazatla donatılmış olması onun başıboş olduğu anlamına gelmiyor. Aksine sorumluluklarının farkına varılmasını sağlamış oluyor.

3. İnsan acayip bir sanat olarak bu dünyaya gönderilmiştir. Kur'an-ı Kerim'e göre bütün insanlar topraktandır ve "tek bir nefisten" yaratılmıştır. İslâm âlimlerine göre, Allah Teâlâ insanı yaratırken her bölgeden ve renkten toprak aldırılmış ve her renk toprağı yoğurarak insanı yaratmıştır. Böylece insanın cismani yapısı sanatsal olarak şekillenirken, manevi yapısı da mükemmel olarak donatılmıştır. "Sizi tâife tâife, millet millet, kabîle kabîle yaratmışım; tâ birbirinizi tanımalısınız ve birbirinizdeki hayatı içtimâiyeye âit münâsebetlerinizi bilesiniz ve birbirinize muâvenet edesiniz. Yoksa sizi kabîle kabîle yaptım ki yekdiğerinize karşı inkâr ile yabânî bakasınız, husûmet ve adâvet edesiniz diye değildir."¹⁴ Ayeti kerimeden şunu net olarak anlıyoruz ki Kur'an-ı Kerim insanı rengine, ırkına, vatanına göre değil, kalbinde ve ruhunda taşıdığı ahlaka göre değerlendirmektedir. Bu amaçla, gerek maddi yani fiziksel yapı, gerekse manevi yani duygular itibariyle çok iyi donatılmış olan insan bir imtihan meydanına atılmıştır. İyiyeye, doğruya ve güzele yönelik mükemmel bir sanat olarak yaratılan insan, kendisine verilen

*insan, ipi
boğazına
sarılı istediği
yerde otlamak
için başıboş
bırakılmamıştır.
Belki bütün
amellerinin
suretleri alınıp
yazılır ve bütün
fiillerinin
neticeleri
muhasebe için
zapt edilir."*

12. Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler*, Yeni Asya Neşriyat, 2007, İstanbul, s.628.

13. Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler*, Yeni Asya Neşriyat, 2007, İstanbul, s.75.

14. Bediüzzaman Said Nursî, *Mektubat*, Yeni Asya Neşriyat, 2007, İstanbul, s.309.

*İnsanın, yetenek,
duygu ve hisler
açısından
mükemmel bir
şekilde yaratılmış
olması, kendisine
yüklenen mühim
vazifeler içindir.
Böylece bu mühim
alât ve cihazatın
insana bu
kısacık dünyevi
hayat için
verilmediği açıkça
görülmemektedir.*

bu nimeti kötüye kullanması nedeniyle kötülöklere, çirkinliklere neden olabilir. Nursi'nin ifadesiyle dünyaya bir memur ve misafir olarak gönderilen insan ahsen-i takvim sırrını taşıması dolayısıyla, çok ehemmiyetli istidatlarla yaratılmış ve istidatlarına göre kendisine çok ehemmiyetli vazifeler verilmiştir. İnsan bu kıymetli istidatlarını, kendisine tevdi edilen ehemmiyetli vazifeler için kullanırsa kıymeti katlanarak artacaktır.

İnsanın, yetenek, duygu ve hisler açısından mükemmel bir şekilde yaratılmış olması, kendisine yüklenen mühim vazifeler içindir. Böylece bu mühim alât ve cihazatın insana bu kısacık dünyevi hayat için verilmediği açıkça görölmektedir. Çünkü insan, kâinattın en değerli varlığı ve düşünen her insanı hayrete bırakmaya yetecek kadar donanımlı ve kudret kalemiyle yazılmış bir varlıktır. İnsan bir taraftan Yaratıcının emirlerine karşı sorumlu, diğer taraftan akıl ve irade gücünü kullanmada hürdür. Böylece ebedi bir hayatı kazanma davası, dünyayı insan için bir imtihan meydanı haline getirmiştir. İmtihan ise kazanma ve kaybetmenin söz konusu olduğu bir süreçtir. İnsan ya Yaratıcısının emir ve yasaklarına uyacak, Allah'ın bir ihsanı ikramı olan cennete ehil olacak ya da Allah'ın emir ve yasaklarına uymayarak cehennemlik bir hal alacaktır. Nursi, insanın cennet ve cehenneme layık olma durumunu şöyle izah etmektedir. "İnsan, nur-u îmân ile a'lâ-yı illiyyîne çıkar; Cennet'e lâıyk bir kıymet alır. Ve zulmet-i küfür ile esfel-i sâfilîne düşer; Cehennem'e ehil olacak bir vaziyete girer. Çünkü îmân, insanı Sâni'-i Zülcelâl'ine nisbet ediyor; iman, bir intisabdır. Öyle ise insan, îmân ile insanda tezahür eden san'at-ı İlahiye ve nukuş-u Esmâ-i Rabbâniye itibarıyla bir kıymet alır. Küfür, o nisbeti kat'eder. O kat'dan san'at-ı Rabbâniye gizlenir. Kıymeti dahi yalnız madde itibarıyla olur. Madde ise, hem fâniye, hem zâile, hem muvakkat bir hayat-ı hayvanî olduğundan, kıymeti hiç hükmündedir."¹⁵ İnsanın terakki ve tedennisine ilişkin hakikati beyan eden Nursi, insanın iki yönlü olma özelliğini ise şöyle açıklamaktadır. "İnsanda iki vecih var: birisi, enaniyet cihetinde şu hayat-ı dünyevîyeye nazırdır. Diğer, ubudiyet cihetiyle hayat-ı ebediyeye bakar."¹⁶ Hiç şüphe yoktur ki insanın terakisine medar olan ubudiyet ciheti yani hayatı ebediyesine bakan yönüdür. Çünkü insanın ahsen-i takvim suretinde yaratılması ve yaratanın izni dairesinde yaşaması için, yine Nursi "insana verilen kalp, sır, ruh, akıl, hatta hayal ve sair kuvvelerin hayat-ı ebediyeye yüzlerini çevirerek, her biri kendine lâıyk hususî bir vazife-i ubudiyet ile meşgul olmaktadır"¹⁷ diyerek insanın insan olma hakikatini vurgulamaktadır. Çünkü Nursi, insana verilen bütün cihazât-ı acibe, bu ehemmiyetsiz kısacık hayat-ı dünyeviye için değil, belki pek ehemmiyetli bir hayat-ı bâkiye için verildiğini belirtmektedir.

İnsan hiç şüphe yok ki fiziki yapı itibarıyla en güzel şekilde yaratılmıştır. Ancak insanı değerli kılan asıl şey onun manevi yönüdür. Yani kendisine verilen, duygular, hisler, akıl, mantık, irade vb. hasletlerdir. Fakat özünde eşrefi mahlûkat olan insanın bu sıfatına gerçek anlamda layık olması için kendisine verilen özellikleri doğru yolda Cenabı Allah'ın izni dairesinde yani iman yolunda kullanması gerekir. Çünkü iman ile insan, meleklere

15. Bediüzzaman Said Nursi, *Sözler*, Yeni Asya Neşriyat, 2007, İstanbul, s.281.

16. Age., s.290.

17. Age., s.291.

karşı üstünlük kazanabilir ve cennete layık bir hal alır. Böylece iman insanı insan eder hatta insanı kâinata sultan eder. Küfür ise insanı değersizleştirir. Cehenneme ehil olacak duruma getirir. İnsanın yaratılış gayesi o kadar yüksek ve önemlidir ki dünya ona bir imtihan meydanı olarak yaratılırken, onun amellerinin muhasebesi için de kapanacaktır. Üstad insanın bu konudaki mahiyetini şöyle ifade etmektedir. “Hatıra gelmesin ki, bu küçük insanın ne ehemmiyeti var ki bu azim dünya onun muhasebe-i a’malı için kapansın, başka bir daire açılınsın? Çünkü bu küçük insan, cemiyet-i fitrat itibariyle şu mevcudat içinde bir ustabaşı ve bir dellal-ı saltanat-ı İlahiye ve ubudiyet-i külliyeye mazhar olduğundan, büyük ehemmiyeti vardır.”¹⁸ İnsanın cennet ile cehennem arasındaki durumunu, bir diğer ifade ile esfel-i sâflîn ile a’lâ-yı illiyyîn arasındaki iniş ve çıkışlarını mükemmel bir şekilde tanımlayan Bediüzzaman, “insan, nur-u iman ile alâ-yı illiyyine çıkar, Cennete lâıyk bir kıymet alır. Ve zulmet-i küfür ile esfel-i safiline düşer, cehenneme ehil olacak bir vaziyete girer”¹⁹ ifadesiyle de İslâm dininin insana verdiği önem ve imanın insana kattığı değeri ısrarla vurgulamakta ve eğer “İnsanın pek yüksek bir kıymeti olmasaydı, semavat ve arz onun istifadesine mutî ve musahhar olmazdı. Ve kezâ, insan ehemmiyetsiz olsaydı, mahlûkat onun için halk edilmezdi. Eğer insan ehemmiyetsiz ve kıymetsiz olsaydı, o vakit insan, mahlûkat için halk olunacaktı. Ve kezâ, insanın Hâlık yanında mevkii pek büyük olduğu içindir ki; âlem-i dünyayı kendisi için değil, beşer için, beşeri de ibadeti için halk etmiştir”²⁰ gerçeğini insanlara hatırlatmaktadır.

Bütün bunlarla birlikte Kur’ân’ı Kerim’de insanın özellikleri şöyle sıralanmaktadır. İnsan; acelecidir, acizdir, cimridir az şükreden bir varlıktır, hırsına düşkündür, musibet anında ümitsizdir, nimet verilince yüz çevirir, nankör bir varlıktır, sabır ve tahammül bakımından zayıftır, insan imtihan edilen bir varlıktır, ibadet için yaratılmıştır, tartışmaya düşkündür, yeryüzünün halifesidir ve insana iyilik ve kötülük kabiliyeti verilmiştir. Kur’ân’ı Kerim’de geçen insan özelliklerine bakıldığında, insanın yaratılış gayesi ve imtihan sırrının yanı sıra cennete özgü hasletleri ve cehennemî özellikleri de çok açık bir şekilde görülmektedir. İnsana verilen özelliklerden hangisi ya da hangilerinin ne düzeyde ortaya çıkacağı veya baskın olacağı insanın içinde yaşadığı zaman ve bulunduğu çevrenin önemli derecede etkili olduğu bilinmektedir. Nursî, özellikle belli dönemlerde yaygın olan bazı eğilimlerin insanı nasıl etkilediğini zamanın hastalığı nitelemesiyle şöyle ifade etmektedir. “Bu zamanın bir hastalığı daha var; o da benlik, enaniyet, hodfuruşluk, hayatını güzelce medeniyet fantaziyesiyle geçirmek iştahı, tiryakilik gibi hastalıklardır.”²¹ “Bu zamanın” diye tanımlanan bu manevi hastalıklar aslında tüm zamanların yaygın hastalığı olarak tanımlanabilir. Bugün de aynı manevi hastalıkların varlığına şahit olduğumuz gibi yarın da bu hastalıkların aynı veya benzerlerinin olacağını biliyoruz. Bu hastalıklardan kurtulmanın yegâne çaresi, Allah’a hakiki abd olmak ve ihlaslı ubudiyettir. Nursî bu hakikati şu cümlelerle açıklamaktadır. “Ey insan! Eğer yalnız Ona (Allah’a)

*Eğer insan
ehemmiyetsiz ve
kıymetsiz olsaydı,
o vakit insan,
mahlûkat için
halk olunacaktı.
Ve kezâ, insanın
Hâlık yanında
mekkii pek büyük
olduğu içindir ki;
âlem-i dünyayı
kendisi için değil,
beşer için, beşeri
de ibadeti için
halk etmiştir”*

18. Age., s.64.

19. Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler*, Yeni Asya Neşriyat, 2007, İstanbul, s.291.

20. Bediüzzaman Said Nursî, *İşaratü'l İcaz*, Yeni Asya Neşriyat, 2007, İstanbul, s.235.

21. Bediüzzaman Said Nursî, *Emirdağ Labikası*, Yeni Asya Neşriyat, 2007, İstanbul, s.459.

Allah kâinatı
yaratırken, insanı
da kâinatın
küçük bir örneği,
numunesi olarak
yaratmış ve
kâinatta zerreden
şemse ne özellik
verdiyse insanı
da aynı özellikte
yaratmıştır.

abd olsun, bütün mahlûkat üstünde bir mevki kazanırsın. Eğer ubudiyet-ten istinkâf etsen, âciz mahlûkata zelil bir abd olursun. Eğer enâniyetine ve iktidarına güvenip tevekkül ve duayı bırakıp, tekebbür ve davaya sapsan, o vakit, iyilik ve icad cihetinde, arı ve karıncadan daha aşağı, örümcek ve sinekten daha zayıf düşersin; şer ve tahrip cihetinde, dağdan daha ağır, tâundan daha muzır olursun.”²² Bu ifadeden anlıyoruz ki, insanın diğer yaratılanlara kıyasla mükemmel özelliklerle donatılmış olması onun aynı zamanda yaratıcısına karşı acziyetinin de bir ifadesidir. Yani insan öyle üstün bir yaratışta yaratılmıştır ki, eğer iman ve kullukla o kabiliyetlerini geliştirirse, Allah’ın ahlaki ile ahlaklanırsa ve Allah karşısındaki aczini, fakrını ve ona olan ihtiyacını bilirse, o zaman onun aşkı ile yaşayan en üstün bir varlık olur. Eğer Allah’a kulluk etmezse, enâniyetine ve kendisine verilen yeteneklere güvense, o zaman en aciz, zayıf ve çaresiz varlıktan daha aciz ve zayıf olur. Çünkü “İnsan-ı kâfirin kıymet-i ise, et ve kemikten ibaret fani ve sakıt maddesi kıymetiyle ölçülür.”²³ Nursî Risale-i Nur Külliyyatı’nda, Cenâb-ı Hakk’ın bütün esmasına en cami bir nüsha-i camia olan insanın mahiyetini ve önemini şöyle tanımlamaktadır: “Esmâ-i İlâhiyeye ait garaibin fihristesi, hem şuun ve sıfat-ı İlâhiyenin bir mikyası, hem kâinattaki âlemlerin bir mizanı, hem bu âlem-i kebirin bir fihristesi, hem şu kâinatın bir haritası, hem şu kitab-ı ekberin bir fezlekesi, hem kudretin gizli definelerini açacak bir anahtar külçesi, hem mevcudata serpilen ve evkata takılan kemalâtının bir ahsen-i takvimidir.”²⁴ Kâinatın her bir zerrati ile ilişkilendirilen ve kainatı her yönüyle temsil etme özelliğine sahip olarak yaratılan insan bu dünyada kainat adına kendi imtihanını vermektedir. Kâinatı hakiki noktada temsil etmesi kâinatın gerçek değerini ortaya koyarken, Adetullah’a aykırı davranması ise kâinatı değerinden düşürmektir.

Sonuç ve Tartışma

Rû-i zeminin halifesi olarak yaratılan insan şu kâinatın bir misali muşağğarıdır. Allah kâinatı yaratırken, insanı da kâinatın küçük bir örneği, numunesi olarak yaratmış ve kâinatta zerreden şemse ne özellik verdiyse insanı da aynı özellikte yaratmıştır. Bu nedenle insan şu âlemin bir çekirdeği olarak yaratıldığı gibi, aynı zamanda enva-ı âlemin ekser numunelerine de camidir. Bu da gösteriyor ki insan, bütün kâinattan gayet hassas mizanlarla süzölmüş son derece anlamlı ve değerli bir katre hükmündedir. Bu anlamda mümtaz ve müstesna olan insan Cenâb-ı Hakk’ın antika bir san’atıdır ve en nazik ve nazenin bir mu’cize-i kudretidir. Dünyada mükemmel ve muhteşem bir sanat olarak görünen bu insan çok açıktır ki sadece bu geçici dünya için yaratılmamıştır. Çünkü ebed-ül abada uzanmış emelleri, kâinatı ihata eden efkârı, ebedi saadetlerin envainı yayılmış arzuları insanın sonsuz ve ebedi bir hayata namzet olduğunu göstermektedir. Yoksa felsefenin tanımladığı gibi insan sadece dünya için yaratılmamış, gayret ve çabası sadece dünyaya yönelik değildir. İnsanın değerini dünyaya yönelik üretkenliğine bağlayan felsefe, insanı yaratılış gayesinden uzaklaştırarak değersizleştirir-

22. Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler*, Yeni Asya Neşriyat, 2007, İstanbul, s.289.

23. Bediüzzaman Said Nursî, *Mesnevi-i Nuriye*, 2007, İstanbul, s.193.

24. Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler*, 2007, İstanbul, s.118.

ken, Nursî insana Kur'ânî bir pencereden bakmış ve yaratış gayesi açısından insanın ne kadar değerli olduğunu vurgulamıştır. Bilim, insanın mükemmel donanımı karşısında hayretini gizlemezken, yine insanı kendince daha geçerli ve güvenilir yollarla anlamaya çalışmıştır. Görünüş itibarıyla bir zerre hükmünde olan insan, kendisine verilen alât ve cihazat itibarıyla yaratılanların en mükemmeli, en şerefisi ve en güzeldir. Bu özellikler, onun gelişimine ve terakkisine medar olurken aynı zamanda ebediyete namzet olduğunu göstermektedir.

Nursî'nin ifadesiyle insan bir yolcudur. Bu yolculuk, sabavetten gençliğe, gençlikten ihtiyarlığa, ihtiyarlıktan kabre, kabirden haşre, haşirden ebede kadar uzanan uzun ama anlamlı bir yolculuktur. İnsan hakkında yazılan, çizilen ve söylenen tüm görüş ve düşünceleri cem ettiğimizde Nursî'nin şu veciz ifadesine ulaşmış oluruz. "Demek, insan bu âleme ilim ve dua vasıtasıyla tekemmül etmek için gönderilmiştir. Mahiyet ve istidat itibarıyla her şey ilme bağlıdır. Ve bütün ulûm-u hakikiyenin esası ve madeni ve nuru ve ruhu marifetullahtır ve onun üssü'l-esası da iman-ı billâhtır." İnsaniyet-i Kübra anlamına gelen İslâm, insanın gerçek mahiyetini, özelliklerini ve terakki ve tedennisinin sırrını ortaya koyan yüce bir dindir. Başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere, onu açıklayan Risale-i Nur ve diğer dini kaynaklar insanı yaratılış gayesi doğrultusunda tanımlamış ve anlamlandırmıştır. Bu anlamda insanın kendisini bilmesi, tanınması, yaratılış gayesini bilmesi görev ve sorumluluklarının farkına varması anlamına gelmektedir. Bu da bilinçli, birey, bilinçli, toplum, bilinçli Müslüman olma yolunda atılacak çok önemli adımlardır. Çünkü "İnsan şu kâinat ağacının en son ve en cemiyetli meyvesidir."²⁵

Nursî'nin ifadesiyle insan bir yolcudur. Bu yolculuk, sabavetten gençliğe, gençlikten ihtiyarlığa, ihtiyarlıktan kabre, kabirden haşre, haşirden ebede kadar uzanan uzun ama anlamlı bir yolculuktur.

Abstract

Man has been understood and defined in different ways. The place of man in the world, the duty and responsibility given to the man and defining the man has been considered differently in the contexts of philosophy, science and religion. In this study we analyze the concept of man according to Islam which covers all the characteristics of true religions and we discussed the nature of the man, the purpose of his creation, the secrets of the fall and the rise of the man based on the views in the works of Said Nursi.

Key Words:

Man, philosophy, science, creation, ego, rise, fall, the lowest, the highest,

